

A ZENE: ABSZOLÚT VALLÁS?

És továbbtűnnek az órától sebzett másodpercek.
Frederico Garcia Lorca

Azene és a vallás között szomszédsági kapcsolatok állnak fenn. A zene az agyban a nemnyelvi kiterjedett övezetét mutatja, ami a vallás esetében is fennáll. Részben együtt is fejlődtek, mivel mindkettő a nyelv nem megnevező funkcióira települt. A nyelv prozódijája a zene dallamában és az énekben folytatódik. Számos vallási szertartásnak a ritmus és melódia lényegi alkotórésze. Ezáltal mindkettőnek esélye van azon agyterületek elérésére, amelyek az evolúció során a nyelv fejlődése előtt jelentek meg. A kísérlet, hogy a szót az agy mélyébe süllyesszék és a kút alapjából szóval hozzanak fel dolgokat, a zene és a vallás felől kaphat támogatást.

A zene kibontakozásterére döntően nem a hang, hanem a várakozás és a beteljesedés játéka, ami hang révén valósulhat meg. A várakozás lényegi torlasztása rossz hangokkal is elérhető, csakhogy ilyen várakozásokkal foglalkozni nem túl élvezetes. Hangok és hangzások meghatározott jólhangzása arra csábít, hogy a várakozás olyan játékába vigyen bele, ami akkordokkal és harmóniákkal ad lökéseket. Így válhat a zene öntudatlan számlálássá, miként Leibniz nevezte. Az agy matematikai sajátosságainak kifejeződésévé válik, de az individuális tapasztalaté is, továbbá az újra való nyitottságé. Egy disszonancia talán jobban hat arra az emberre, aki mindig egyazon megnyugtató kádenciát élte át. Adott körülmények között a kiegyenlítést keresi, de emellett is szólnak érvek, hogy talán csak egy kommentáló zenekritikában leli meg ezt, amely a nyitás lehetősége-

ként értelmezi a disszonanciát és így a várakozást egy előzetes lezárásig juttatja (ahogy a képzőművészet is gyakran a kommentárban vagy kritikában válik „teljessé”; a vallás körében a megfelelő kultúra csak korlátozottan áll rendelkezésre).

Ha a zenét komolyan akarjuk az idegtudományok révén vizsgálni, feltétlenül szükséges a kritika és a társadalom összjátékát a várakozás és beteljesedés zenei jelensége kapcsán megvitatni. A zene átélését elemző képalkotó kutatások eredményei eddig szűkös értelmezési összefüggésben jelentek meg. Pedig nem érdektelenek. Azt mutatják ugyanis, hogy létezik olyasvalami, mint a „Mozart-hatás”, ami a téri-geometrikus képességek terén teljesítménynövekedésre vezetett; más zenedarabokhoz képest – mint pl. Beethoven „Für Elise” – jelentősen kiterjedt. Így persze a zeneesztétika túl gyorsan egy elsietett kognitivistá zenepedagógia irányítása alá kerülne, ami a zene megtapasztalását a más tantárgyakra gyakorolt teljesítménynövekedés nézőpontjából szemlélné. A zene értelmezéséhez kétségkívül szélesebb horizontot kell nyitni, és Adorno szavára érdemes figyelni, aki szerint „A zene segít a pszichózisokkal szemben”. Hasonlóan értékelendő Nietzsche votuma is: „Zene nélkül nem tudnék élni!”

A döntő az, hogy a komputertől eltérően az agynak nincs ütemezője, és hogy a zene maga szállítja azt az időszervezést, ami a feldolgozásához szükséges. Ezáltal képes az idővel csak mértékkel strukturált agyba időparamétereket bevinni, amelyek alkalmassá teszik az in-

formációk újjászervezésére. Így érhető el az agyban az álmok övezete, amely a nyelv számára egyébként közvetlenül nem volna hozzáférhető. A zene a ‚gyógyítás‘ (Heilung) vagy ‚egészség‘ / ‚üdv‘ (Heil) eszményképét jelenítheti meg, amit az ember a saját életére vonatkozóan a sikerült élet vezetésének ‚avangárdjának‘ tekinthetne. Mindenesetre a terápiás lehetőségek félreismertethetlenség, és amennyiben nem a kognitív teljesítmény hajszolására használják, a Mozart-hatást hatékonyan alkalmazható lelki konfliktushelyzetek tisztázására: az ember elmegy egy koncertre, hogy megoldja tisztázatlan problémáit. Az agykutatás által feltárt tényállás szerint a zenehallgatás során olyan paralimbikus régiók aktiválódhatnak, amelyek a boldogságérzetért és megerősítő folyamatokért felelnek, így ez kisebbfajta üdvösségigéretként a zenén túlmenően arra indíthatja az embert, hogy életerői integrálását kutassa.

Radikális állításom, hogy az ember ilyesfajta integrációra törekszik, és hogy ebben keresi boldogságát; ám ez az integráció korántsem képes arra, hogy mindig mindennemű sokféleség gyűjtő helye és otthona legyen. Így a várakozás és teljesedés, boldogság és üdvözülés mechanizmusainak fiziológiai leírása egy adorno-i perspektívát is magában foglalhatna. Adorno állhatatos a tekintetben, hogy az egész integrálása lehetetlen, továbbá az individuumnak védekeznie is kell az egésszel való „vacakolással” szemben. Ebben az adorno-i háritásban még fel lehet fedezni boldogan ismétlődő kádenciákat, úgyhogy a fiziológiai perspektíva szabaddá teszi számára a színpadot különböző lehetséges karakterszerepek ábrázolására. Ám nem foglal állást – s ezt némely szakértő elvethetné – az evilági boldogság vagy boldogtalanság mellett. A (zenehallgatás során) aktivált boldogság-struktúrák bizonyítása csak annyiban mutatja ki a „tekintélyes” integráció lehetséges voltát, hogy abban természetesen az elhárítás mozzanata is felléphet.

A zene jelensége ezért megfelelő elővigyázatossággal közelítendő, és megállapítandó, hogy nincs jelszerű denotációs törekvése, vagyis nem képes tárgyakat megnevezni és velük mint megnevezhetetlennel foglalkozni, avagy megnevezhetetlennek tekinteni, miként azt Kant teszi. Képességének teljesen megfelel az, hogy meg tudja hódítani az álmok nem-nyelvi övezetét.

A megnevezhetetlenről szóló beszéd ugyan nem kelt gyanút, ám ez a 19. században már túl nagyívű gesztussá vált. Friedrich Schelling már a végtelennek a végesben való jelenlétéről beszélt, és hamarosan a zenéről mint az abszolút nyelvről esik szó.

Ez a szóhasználat elég súlyos, ha meggondoljuk, hogy Cusanusnál az abszolút még a zsidó Isten rejtjele volt, és úgy gondolta el, mint az emberek számára fogalmilag sem megfogható. Jóllehet szövetség és ígérete teljességgel relacionális, ám ő maga egészen nevének kimondhatóságáig menően elérhetetlen

és rejtőző. Ezt a távolságot a német gondolkodásban nem méltányolták kellő körültekintéssel. Fichténél az Én dönt a Nem-Énről, ami a költői megformálásban megfelel Mephisto Dr. Faustus érdekében történő szolgálai alávetésének. Itt a másíknak a magam részévé tevése történik, és közösen ünneplik az abszolút nem-ellenállását.¹ Ahogy Belzebubnak szolgálnia kellett az uszkárt, úgy adták oda magukat a 19. században a wagneri nőalakok: Senta a halálig menően kiszolgáltatja magát a Bolygó Hollandinak, aki a különbözőség áthágásának garanciájává vált, ahogy az (a Trisztán és Izolda által megvalósított) incesztuózus szerelmi halálban valósult meg. Különbözőségről, távolságról és megvonásról vagy netán negatív teológiáról már szó sem esik.

Egy olyan közösség számára, amely elsődlegesen a Törvényre orientált, nem látszott üres hely. Ezen a horizonton ez már csak a vér törvénye („rasszizmus”) alapján volt értelmezhető. Számos félreértésre vezetett Arnold Schönberg azon kísérlete, hogy a zenét olyan törvények alá rendelje, amelyeknek nem felel meg a tonális centrumba történő nárcisztikus vagy incesztuózus visszatérés. Véleményem szerint az ördögi paktum és az abszolútum incesztuózus ünneplése a Holokauszthoz vezető út egyik lényegi mozzanata volt.

Thomas Mann az 1945-ös müncheni bombázásokat *Dr. Faustus* című regényében zeneszerzőalakjának, Andreas Leverkühnnek az ördöggel kötött paktumával hozta összefüggésbe. Ennek a paktumnak (továbbá ezzel a korai Fichte filozófiájának) és a német katasztrófa összefüggését magam is így látom.² Az ördögi paktum veleje, a másik különbözőségének a nem méltánylása és az abszolútum elietett ünneplése Thomas Mann értelmezésében, ahogy Adrian Leverkühn a tizenkétfokú zene felfedezőjévé válik, ugyanakkor nem a megfelelő módon jut kifejezésre. A regény valóban botrányt okozott. Arnold Schönberg mélyen sértve érezte magát

az ördögi paktumban betöltött szerepbe kényszerítet- ten. Vajon Thomas Mann fogja maradt a racionalitás hidegségével és az ezzel összefüggő diabolitással szembeni régi német előítéletnek? A tizenkétfokú zenében csak azt követően lehet egy hangot megismételni, hogy a hangsor összes többi hangja is elhangzik. A hallgató és a játékos így meg van fosztva a tonális centrum képződése által keltett kielégüléstől. Nyelvünkben ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy nem építhetők föl értelmes várakozási valószínűségek. Az ember a kockázatoknak kiszolgáltatva érzi magát, kimarad a tonális centrumokba vagy attraktorokba történő visszatérés öröme. Ebben nagyfokú intellektuális izgalom adódhat, felszólítva érezhetjük magunkat a különbségtételre ott, ahol egyébként az összeolvadást szokás kultiválni. De éppen az érzelmes, „forróvérű” (Thomas Mann *Wälsungvére*ben könnyekben bővelkedő) összeolvadás vezethet hidegségre. A tonális központ önkiszolgálóvá válik, a pszichének önmagával való egybekelése során magába zárul és melegséget már csak belső maghasadással képes előállítani. Eszerint a hideg éppenséggel a gyönyörteli összeolvadásvágy kifejeződése lenne (mely eltekint az összeolvadás tárgyától). Ezzel ellentétben a tizenkétfokú zene kísérlet a melegség egyenletes elosztására és a lélek minden erejének minden ember számára való eljuttatására. Ami tehát elsőre hideg racionalitásnak tűnik – a differenciális bevezetésének kísérlete –, az egy olyan tér megnyitásának is tekinthető, amelyben lehetővé válnak sokalakú egybekelések. Az ördögi paktum katasztrofális döntés volt. Ám a radikális rossz, miként Derrida megjegyezte, különféle módokon képes megjelenni. Thomas Mannál Nietzsche életrajza alapján megy végbe a narcisztikus egybekelés, mely nem ismeri az alteritást. Az energiaáramlás rövidzarlata ebben az esetben nincs is ábrázolva, csak tangens gyorsítót szállít egy más módon felhasznált zenéhez.

Mindhárom kapcsolatminta – Isolda incestuózus násza, Senta szerelmi halála és a férfi halálvágyának való önalávetése, valamint a hetéra készsége Andreas

Leverkühn irányában – teljesen alkalmatlan az alteritás, az emberi különbségek kezelésére a társadalomban. (Nem a magatartásról van szó, hanem ábrázolásának interakció-modellként való felhasználásáról, etikailag, politikailag). A szerelmi halál tekintetében ez könnyen igazolható, mivel az *Ich klage an* című, negyvenes évekbeli filmben éppen a szerelmi halállal reklámozták az eutanáziát.

Természetesen Thomas Mann életrajzi ráfogása Schönberggel szemben kínos. Ha a helyzetet fiktív génybeli afférnak tekintjük, akkor azt kellene mondanunk, hogy – a bármely érzelmi alapon elért – racionalitás (az incestuózus kívánságok teljesítésének elvetése) legalább lehetőségeket teremt a világban az alteritás megkülönböztetésére és elfogadására a szimbolikus és kimondott síkján. Döntésre nem kerülhet sor, csak az látható, hogy az életben kellő megkülönböztetések megtétele tekintetében az ember milyen mértékben felelős.

Ha a zenét várakozás és teljesedés játékaának tekintjük, akkor az agy alapvető mechanizmusainak való megfelelése nyilvánvaló, és nem csak ez – a vallással való párhuzama merül fel erősen. Itt is várakozás és teljesedés, remény és kegyelem, ígéret és üdvözülés képezik a történet alapvető dimenzióit.³ Mindhárom: zene, agy és vallás egyaránt a trauma meghódításának mechanizmusát mutatják és a boldogság váratlan formáira utalnak, ami minimálverziójában abból is állhat, hogy valaki ismételtelen a boldogtalanságáról ír. ■ ■ ■

Tillmann J. A. fordítása

Detlef B. Linke (1945–2005) agykutató, neurofilozófus, a Bonni Egyetem tanára volt. Magyarul megjelent írásai: <http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/forditasok.html>; Ezredvégi beszélgetés: <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/linke.html>.

JEGYZETEK

- 1 Vö. D.B. Linke: „Identity without Text”: Negation and Execution, 2000.
- 2 A Holokauszt felé vivő úton Fichte korai filozófiájának (és ezzel az ördöggel kötött paktumnak) jelentősége folytán több figyelemben kellene részesülnie. Amennyiben az Én és a szabadság

filozófiája abszolútum-igénnyel lép fel, akkor megtörténhet, hogy oly mértékben az önérdékébe botlik, hogy nem lesz képes a mássággal érintkezni. Ezért utalok újra és újra arra, hogy a szabadságot egyúttal mint a Törvény helyét kell elgondolni.

- 3 A zene azért is különösen érdekes az agykutatás számára, mert rajta keresztül egy olyan komplex viselkedérendszert tanulmányozhat, amely az agy számára „második természetű” vált. A különös az, hogy a második természet az elsőt is áthatja – miként a vallásban.